

Ilse Lehiste ja hänen virolainen juhlaulkaisunsa

Estonian Papers in Phonetics (EPP) 1980-1981. Academy of Sciences of the Estonian S.S.R., Institute of Language and Literature, Tallinn 1982. 107 s.

Ohion valtionyliopiston lingvistiikan osaston johtaja professori Ilse Lehiste täytti 60 vuotta 31. tammikuuta 1982. Ilse Lehisten tähänastinen tutkimustyö on kohdistunut erityisesti fonetiikkaan, mutta myöskään lauseoppi tai kaunokirjallisuuden kysymykset eivät ole hänelle vieraita. Hänen kiintonsa kohteena ovat olleet hyvin monet eri kielikuntiin kuuluvat kielet, mutta erityisen paljon huomiota hän on omistanut äidinkielelleen virolle. Hän on sanonut pyrkivänsä joka tilanteessa selvittämään tämän kielen rakennetta.

Fonetiikan osalta oli Lehisten ensimmäinen merkittävä viroa koskeva esitys 1960 julkaistu »Segmental and syllabic quantity in Estonian» (American Studies in Uralic Linguistics). Siinä hän analysoituaan 3 000 spektrogrammia päätyi käsitykseen, että viro prosodisia piirteitä voidaan kuvata ainoastaan kahdella tasolla, segmentti- ja tavutasolla. Segmentin kesto voi koostua yhdestä, kahdesta tai kolmesta morasta. Foneemitasolla vuorostaan on kolme kvantiteettia: lyhyt, pitkä ja yli-pitkä. Virossa on siis sekä kolme segmenttietä kolme tavukestoa. Ratkaisevaa sanan tunnistamiseksi tiettyyn kestotyyppiin kuuluvaksi on Lehisten mukaan kuitenkin ensimmäisen ja toisen tavun kestojen suhde. Oikeastaan tämän tutkielman jatkoa oli Lehisten Helsingin fennougristikongressissa 1965 pitämä esitelmä »Vowel quantity in word and utterance in Estonian». Samassa kongressissa Lehiste oli mukana toisessakin esitelmässä, nimittäin hänen ja Kalevi Wiikin yhteisesityksessä »Vowel quantity in Finnish disyllabic words». Noihin aikoihin (1966) Lehiste julkaisi myös suppean monografian »Consonant quantity and phonological units in Estonian», jossa on kokeellisfoneettisesti

selvitetty yksityiskohtaisesti viron äännekestoja.

Tallinnan FU-kongressissa 1970 Ilse Lehiste toi viron kestojen käsittelyyn mukaan syntettiläisen menetelmän esitelmässään »Experiments with synthetic speech concerning quantity in Estonian», jossa oli päästy uusin menetelmin kiinni suprasegmentaalien piirteiden osuuteen viron kestojen havaitsemisessa: koko sanan perussävel (F0) on otettava huomioon. Saman aiheen käsittelyä hän jatkoi Viritäjässä 1977 artikkelissa »Fonettisten viirteiden hierarkia viron kvantiteettien havaitsemisessa».

Lehisten tutkijanuran johtoteemana on ollut prosodiikka. Tämän tutkimusalan synteisiin hän on esittänyt teoksessaan »Suprasegmentals» (1970), jonka lähde-luettelossa on mainittu mm. tekijän 17 omaa tutkimusta. Hän on voinut viitata varsinkin eniten tutkimiinsa kieliin: englanttiin, viroon, serbokroatiaan, suomeen, tšekkiin, lättiin, tanskaan, norjaan, venäjään ja saksaan. Teoksen perusjaotus on selkeä: kvantiteetti, tonaalipiirteet, paino ja suprasegmentaalien suhteuttaminen lingvistiseen teoriaan. Niinpä teos onkin pitkäksi aikaa luonut kehyyksen puheen prosodisten piirteiden tieteelliselle ymmärtämiselle. Lehisten eri kieliin kohdistuneista monitahoisista tutkimuksista ei ole helppoa esittää tiivistelmää. Mainittakoon tässä vielä yhden kielen fonetiikkaa käsittelevä teos »Accent in Serbocroatian: an experimental study» (1963, yhdessä Pavle Ivićin kanssa) sekä tutkielma »Some observations concerning the third tone in Latvian» (1972), jossa hän vertaa lätin katkoa tanskan vastaavaan piirteeseen. Serbokroatiata Lehiste osaa myös suullisesti, ja tämän kielen prosodiaa hän on käsitellyt useissa artikkeleissaan (monissa toisena kirjoittajana Pavle Ivić).

Kiintoisa yksityiskohta Lehisten tuotannossa on Roman Jakobsonin inspiroima kirjoitus »Polytonicity in the area surrounding the Baltic Sea» (Nordic Prosody 1978). Se tarjoaa kielitieteellisen perspektiivin ajankohtaiselle kysymykselle Itämeren alueen kansojen historiallisista

yhteyksistä. Viro, liivi, lätti, pohjoiskašubi, alasaksan eräät murteet, tanska ja ruotsi sisältävät sanaan liittyviä tonaalisia piirteitä tai niiden jäänteitä. Voisimme tietenkin lisätä tähän ongelman suomen lounaismurteiden tonaalisista aineksista.

Ilse Lehistellä on taito esitellä tutkimustuloksiaan myös yleistajuisesti. Julkaistu esitelmä »Olemisest ja omamisest eesti keeles» (Mana 1971) on viehättävä johdatus Fillmoren sijakielioppiin viron kielen valossa. Se on samalla tiivistelmä laajemmasta esityksestä »'Being' and 'Having' in Estonian» (Foundations of Language 1969). Tässä esityksessä viron *olema*-verbi toimii todella verbinä eikä pelkkänä kopulana. Lukijakin on taipuvainen ajattelemaan kirjoittajan tavoin, että traditionaali viron kielioppi on kirjoitettu liiaksi indoeurooppalaisen mallin lumoissa. Universsaaliin kielioppiin kuuluvat pikemmin suomalais-ugrilaisia ja indoeurooppalaisia kieliä yhdistävät kuin niitä erottavat piirteet. Niin ikään esitelmä oli alkuaan kirjoitus »Keelekontakt — keelekonflikt» (Mana 1976), jossa valaistaan erinomaisesti ulkovirolaisten kieliongelmaa ja heidän kaksikielisyytensä asteita. Hyvin nautittavasti Lehiste kirjoittaa monissa virolaisen kaunokirjallisuuden esittelyissään ja arvosteluissaan, joissa varsinkin runous on hyvin edusteilla: Kaplinski, Rummo, Luik, Kangro, Ristikivi, Niit, Vaarandi jne. Runouden ja kielitieteen rajamailla liikkuu myös Lehisten syvälle luotaava tutkielma »Quantity in Estonian language and poetry» (Journal of Baltic Studies 8, 1977). Siinä käsitellään kiintoisasti etenkin virolaisen kansanrunouden metriikkaa.

Professori Ilse Lehiste on käynyt käsittelemiensä ongelmien kimppuun terävin asein ja kaikkein moderneimmin laittein, ja hän on saavuttanut hyvin merkittäviä tuloksia. Samalla kun Viritäjä toivottaa hänelle edelleen menestyksellisiä tutkijanvuosia, se ottaa esitelläkseen Virossa hänen merkkipäivänsä kunniaksi ilmestyneen juhlaulkaisun.

On ehkä ensin syytä selvittää Estonian Papers in Phonetics -sarjan aiempia vai-

Kirjallisuutta

heita. Julkaisu ilmestyi ensi kerran 1972. Tähänastisissa yhdeksässä nidoksessa on käsitelty erityisen paljon viron prosodiikkaa; yli muiden näkyvät äännekestoja, kvantiteettia, intonaatiota ja sanan tonaalisia ongelmia koskevat kirjoitukset. Kvantiteettia on runsaimmin käsitellyt ARVO EEK: artikkeleissa 1974, 1975 ja 1977 sekä kahdessa kvantiteetin havaitsemista pohdiskelevassa kirjoituksessa 1979. KULLO VENDE aloitti intonaation tutkimuksen selvittelemällä ensin viron vokaalien ominais-sävelkorkeutta (1972) ja kontekstuaalisten tekijöiden osuutta sävelkorkeuden määrittymiseen (1973). Vuoden 1975 nidoksessa hän pyrki valaisemaan kuuntelukokeiden avulla, voidaanko kysymys ja vastaus erottaa intonaation perusteella toisistaan. Tulos oli myönteinen. URVE LIPPUS ja MART REMMEL sovelsivat 1975 analyttisiä mittauksia viron sanaintonaation tutkimukseen, varsinkin kysymystä ja vastausta koskevaan. Vuonna 1977 kirjoittajat päättelivät yhdessä ELLEN NIITIN kanssa, että kysymys koodittuu ilmauksen viimeisen painollisen tavun alkuun ja että tärkeitä parametreja ovat perussävelen nousuaika, osaksi myös perussävelen huippuarvon korkeus ja taajuuden muutoksen suuruus. Neljännen kvantiteettiasteen ongelma taas tulee puheeksi Lippuksen ja Remmelin kirjoituksen (1976) jälkiosassa.

Paul Ariste oli virittänyt keskustelun viron kolmesta kvantiteettiasteesta jo esitelmässään kolmannessa foneettisten tieteiden kongressissa (Ghent 1939). Sen jälkeen Virossa on selvitelty ensi tavun keston, ensi ja toisen tavun kesto-suhteen, sävelkulun ja konsonanttiliittymän osuutta vokaalien kesto-oppositioiden (Q1, Q2, Q3) tutkimuksessa. Keinoina on käytetty analyttisiä mittauksia, kuuntelukokeita, luonnollisen puheen keston ja sävelkulun keinotekoisista muuttamista ja puhesynteesiä. Joulukuussa 1982 kuollut etevä foneetikko Georg Liiv sovelsi vokaalikeston lyhennystä ja kuuntelukokeita jo 1961.

Muuntamalla luonnollisen puheen vokaalien kesto-suhteita M. Mihklan kehittämällä menetelmällä Arvo Eek päätyi

(EEP 1979) seuraaviin tuloksiin. Q1 ja Q2 eroavat toisistaan ensi tavun ja toisen tavun vokaalien kesto-suhteen perusteella. Tunnistettavaa Q3:a ei saada aikaan muuttamalla Q1- tai Q2-tyypin sanojen vokaalikestoja; Q3:n vihjeet ovat siten toisaalla.

Vuoden 1979 nidoksen toisessa artikkeleissa Eek katsoo, että sävelkulun osuus kvantiteetin havaitsemisessa ei ole osoittautunut niin selväksi kuin aikaisemmat analyysit antoivat aihetta odottaa. Kuuntelukokeiden perusteella Eek päättelee, että viro on kvantiteetti-aksenttikieli ja että kvantiteetin havaitseminen riippuu kesto-suhteista, sävelkulusta ja liittymästä.

EPP:n vuoden 1978 nidos käsitti Tallinnassa pidetyn aksentologian symposiumin esitelmien tiivistelmät (yhteensä 27 tutkielmaa aksentista, kvantiteetista, painosta ja toonista). Esitelmissä käsiteltiin lukuisia läntisiä ja itäisiä kieliä. Viron kvantiteetin ongelmallisuus ilmenee korosteisesti vertaillaessa ROBERT T. HARMSIN ja T.-R. VIITSON kirjoituksia. Harms ei tunnusta konsonanttien kvantiteettieroja ja epäilee myös vokaalikestoasteiden aitoutta; Viitso taas olettaa ainakin idiolekteittain neljän kvantiteetin järjestelmää (Q1—Q4). — Ks. myös Ilse Lehisten selostusta *Phoneticassa* 37, 1980, 278—281).

Ilse Lehisten juhla kirjana ilmestynyt EPP:n nidos on nähtävä aiempien taustaa vasten. Eek on laajentanut näköpiiriä sanapainon ja sanan rytmisen rakenteen suuntaan. Hän tarkastelee toisaalta painon foneettista toteutumista kirjallisuuskatsauksen avulla ja lupaa omia tuloksia tuonnempana. Toisaalta hän esittelee sanan metrisiä tyyppejä. Paino ja kvantiteetti kytkeytyvät Eekin mukaan toisiinsa jo sikäli, että pääpainon kohdalla voivat esiintyä kaikki vokaalit, diftongit ja kvantiteettiasteet; pääpainon ulkopuolella tavataan suppeampi paradigma.

Kullo Vende jatkaa juhla julkaisussa lausetyyppien intonaation tutkimusta. Nyt hän soveltaa yksitavuisen ilmauksen (*Saab.?!-*) puhesynteesiä ja kuuntelukokeita. Mahdollisia reaktioita olivat väite (vastaus), kysymys, huudahdus (emfaasi) tai

epätäydellinen lause (jatkuvuus). Vende soveltaa käsitettä »peruskontuuri», jonka pitäisi tulla ilmi juuri yksitavuisissa ilmauksissa. Kysymys ja toteamus tulivat kuuntelureaktioissa hyvin ilmi; kysymys ja huudahdus sekaantuivat keskenään. Kysymys ja huudahdus ilmenivät sävelkulun nousuna keskitasolta vaihteluvälin ylärajaan, jonka jälkeen seuraa lasku vaihteluvälin alarajalle; huudahduksessa kuitenkin lasku on loiva. Vastauksessa lasku alkaa keskitasolta ja yltää vaihteluvälin alarajalle; epätäydellisessä lauseessa tunnusmerkkinä on lievempi lasku.

Fonetiikan tekstuaalinen näkökulma avautui tunnetusti 1970-luvulla. Tästä ensimmäisenä osoituksena on ollut Ilse Lehisten kirjoitus »The phonetic structure of paragraphs» (A. Cohenin ja S. G. Nooteboomin toimittamassa teoksessa »Structure and Process in Speech Perception» 1975). EPP:n juhlanidoksessa on nyt julkaistu Lehisten kirjoitus »Sentence and paragraph boundaries in Estonian», joka käsittelee tekstin jäsenystä kvantiteettikielen, viron, kannalta. Kokeet osoittivat, että lauseensisäiset, lauseidenväliset ja paragrafienväliset tauot ovat kestoltaan erilaisia: tauko on sitä pitempi, mitä vahvempaa rajaa tauko edustaa. Tauonetinen sana pyrkii pidentymään verrattuna keskeytymättömässä puheen jaksossa esiintyvään sanaan. Lauseenrajan edellä pidentyminen on vain lievästi vahvempaa kuin lauseensisäisen tauon edellä.

Muissa juhlijulkaisun kirjoituksissa M. MIHKLA, H. KALDMA ja M. PIIRMETS tarkastelevat pientieturilla tapahtuvaa puheen analyysiä, H. PIIR viron diftongien luokittelua sekä M. ROHTLA ja K. LINDVERE puheen perussävelkontuurin epäsuoraa johtamista spektrin perussäveltä korkeammalta alueelta.

SEPPO SUHONEN ja
ANTTI IIVONEN